

COMMENTARIA ARCHAEOLOGICA ET HISTORICA (II)

*Aurel Rustoiu**

Cuvinte cheie: brățări spiralice, orfevrerie, Dacia preromană, inele în formă de șa, Bazinul Carpatic

Keywords: spiral bracelets, goldsmith work, pre-Roman Dacia, saddle-shaped rings, Carpathian Basin

Primele comentarii referitoare la o serie de aspecte de arheologie și istorie a celei de a doua vârstă a fierului din Transilvania și din zona nord-balcanică au fost publicate în urmă cu câțiva ani¹. În paginile acestui volum al revistei *Banatica* voi continua discuțiile, de această dată referitoare la unele probleme ale orfevriei dacice. Comentariile de față sunt prilejuite de publicarea recentă a două lucrări care readuc în atenția comunității științifice, dar și a unui public mai larg, aurul și argintul Daciei preromane.

1. În legătură cu cronologia și posesorii brățărilor spiralice din aur din Dacia preromană

În decembrie 2013, la Muzeul Național de Istorie a României din București, a fost vernisată expoziția „Aurul și argintul antic al României”. Expoziția a reunit aproape toate piesele semnificative din aur și argint descoperite pe teritoriul României și aflate în patrimoniul a 32 de muzee din țara noastră. Din punct de vedere cronologic, cele peste 1000 de obiecte din metale prețioase se eșalonează în timp din eneolitic până în perioada migrațiilor din primul mileniu al erei creștine. Expoziția s-a bucurat de un mare succes, atât la publicul larg, cât și printre specialiști, ea fiind găzduită rând pe rând, pe parcursul a mai bine de trei ani, de muzeele care au contribuit la realizarea ei. Manifestarea la care mă refer a beneficiat și de un amplu catalog². În cele peste 700 pagini ale sale

* Academia Română-Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, e-mail: aurelrustoiu@yahoo.com

¹ Rustoiu 2012.

² Oanță-Marghitu (ed.) 2013.

sunt prezentate, în condiții grafice excepționale, piesele care au făcut obiectul expoziției. Ele sunt ilustrate cu fotografii de foarte bună calitate (de ansamblu și de detaliu) și sunt însoțite de fișe de context și de obiect. Catalogul pieselor este precedat de o serie de studii științifice referitoare la exploatarea aurului și argintului pe teritoriul Daciei, precum și la utilizarea obiectelor din metale prețioase în diverse perioade istorice. Unele dintre aceste studii lansează în circulație o serie de interpretări și concluzii discutabile, care sunt în neconcordanță cu datele arheologice. Așa este cazul contribuției semnate de E. Oberländer-Târnoveanu și intitulată „Brățările regale de aur de la Sarmizegetusa Regia – apogeul artei metalelor prețioase la daci”³.

Studiul menționat prezintă modul în care statul român a recuperat între anii 2007 și 2013 un număr de 13 brățări dacice din aur (dintr-un total presupus de 24) braconate în anii 1999–2001 din zona cetății dacice de la Grădiștea de Munte. Sunt, de asemenea, reconstituite condițiile de descoperire și componența celor cinci „tezaure” din care se presupune că provin și brățările respective, sunt descrise caracteristicile morfologice și tehnologice, modul de realizare și, în sfârșit, se fac referiri la cronologia brățărilor și la posesorii acestora. Asupra celor două aspecte din urmă voi stăruii în cele ce urmează.

Referindu-se la cronologia brățărilor de aur cu capete cu palmete ștanțate și modelate zoomorf (Fig. 1), Oberländer-Târnoveanu consideră că data apariției lor poate fi stabilită „cu destulă precizie” datorită asocierii unor exemplare din „tezaurul nr. 3”, descoperit în anul 1999 la cca. 100 m spre nord de zona sacră de la Sarmizegetusa Regia, cu tetradrahme dacice de tip Rădulești-Hunedoara, monede emise în perioada 130–90 a. Chr. De asemenea, asocierea unor brățări cu stateri de aur de tip pseudo-Lysimachos târzii (emiși la Tomis, Callatis și Histria între 90–72 a. Chr, deși unele monede au putut fi bătute și mai târziu între 60–30 a. Chr.), cu tetradrahme de tip thassian (date între 88–71 a. Chr.), dar și cu monede de tip Koson („care se plasează în cea de a doua parte a anilor 40 și la sfârșitul anilor 30 a. Chr.”), îl determină pe Oberländer-Târnoveanu să concluzioneze că „acest tip de podoabe dacice a cunoscut o evoluție foarte scurtă, de numai circa 50–60 de ani, în prima jumătate a sec. I a. Chr., fiind utilizate în decursul a cel mult două generații de dinastia daci care au controlat zona Sarmizegetusa Regia și câteva arii situate în Transilvania și Muntenia... Dispariția din uz a brățărilor polispiralice, decorate cu protome de dragoni și palmete, poate fi legată de modificările politice care au avut loc după moartea lui Burebista”⁴. Lăsând la o parte o serie de exprimări care ne readuc în memorie „limbajul de lemn” al arheologiei anilor 1970–80⁵, trebuie subliniat

³ Oberländer-Târnoveanu 2013, 92–115.

⁴ Oberländer-Târnoveanu 2013, 113.

⁵ Încă un exemplu: „Apariția și dezvoltarea brățărilor polispiralice de aur și argint...s-a petrecut

faptul că argumentele lui Oberländer-Târnoveanu sunt contrazise de o serie de observații arheologice, unele dintre ele fiind evidențiate de-a lungul timpului, de mai multe ori, în literatura de specialitate.

În primul rând, reconstituirea componentei „tezaurelor” de obiecte care conțineau și brățările de aur s-a făcut pe baza mărturiilor inculpaților în celebrul dosar al braconajelor arheologice din Munții Orăștiei sau a martorilor care, într-un fel sau altul, au avut legături cu cazul respectiv. De aceea, pe de-o parte, mărturiile lor pot fi considerate subiective (se poate presupune că inculpații ar fi declarat orice pentru a scăpa de acuzații sau cu o pedeapsă cât mai mică, iar martorii, probabil implicați și ei într-o anumită măsură, altfel nu ar fi avut informații legate de faptele incriminate, pentru a nu fi inculpați ei înșiși). Pe de altă parte, nefiind vorba de persoane calificate în meseria de arheolog, nu există siguranța că toate aceste obiecte (scoase la lumină prin săpături haotice, determinate de semnalele emise de detectoarele de metale) au făcut parte din același context arheologic sau dacă ele provin din contexte diferite dar situate mai mult sau mai puțin apropiate spațial unele de altele⁶. În această situație nu putem să avem nicio certitudine că monedele de tip Rădulești-Hunedoara au făcut parte din același depozit cu brățările de aur. Așa cum voi argumenta mai jos, mai degrabă ele s-au găsit în aceeași zonă, dar în cu totul alt context decât cel al brățărilor de aur (și aceasta doar dacă monedele respective provin într-adevăr de la Grădiștea de Munte și nu din alt sit arheologic)⁷.

în contextul marilor transformări religioase și politice prin care a trecut lumea dacică la sfârșitul secolului al II-lea și, mai ales, în prima jumătate a secolului I a. Chr., *care pot fi caracterizate ca fiind revoluționare*” (sic! – s.n.). Oberländer-Târnoveanu 2013, 113.

⁶ Afirmarea lui Oberländer-Târnoveanu (2013, 95, 105) că pe una din brățări se observă compuși de cupru și prin urmare aceasta este dovada că piesa respectivă a stat împreună cu monede de argint (!) nu poate constitui un argument serios din moment ce nu putem ști când s-a întâmplat acest fapt: înainte de descoperire sau după (când inculpații au pus la un loc piesele braconate). Pe de altă parte, activitatea unor amatori care utilizează detectoare de metale provoacă distrugerii ireparabile în documentarea unor descoperiri arheologice importante. De aceea, autorizarea unor astfel de activități de detectare realizate de amatori ar trebui interzisă complet prin lege. De altfel, este curios cum aceste activități au putut deveni legale în România, mai ales de curând, și cum unele muzee (mai ales Muzeul Național de Istorie a României din București) investesc sume de bani importante pentru recuperarea unor piese de patrimoniu scoase la lumină de amatori în condiții suspecte și care în mod firesc ar trebui confiscate de autorități.

⁷ Un alt exemplu privind incertitudinile care planează asupra informațiilor furnizate de inculpații din cazul „brățărilor dacice” îl constituie un set de podoabe de aur de tip grecesc (doi cercei și un lanț-colier cu pandantive, ambele lucrate în filigran), recuperate de poliție și despre care se afirmă, conform anchetei judiciare, că ar proveni dintr-un mormânt din cetatea dacică de la Căpâlna, jud. Alba (!?): vezi Fântâneau 2013, în același catalog al expoziției aurului și argintului dacic. În primul rând, trebuie subliniat faptul că descoperirea unui mormânt în

În al doilea rând, în cazul tezaurelor de argint dacice, acestea sunt asociate frecvent cu monede de argint grecești sau romane având un titlu ridicat, niciodată cu monede de tip dacic cu titlu scăzut al argintului⁸. De altfel, monedele din ultima fază a monetăriei dacice, așa cum este cazul celor de tip Rădulești-Hunedoara, sunt cunoscute pentru calitatea proastă a metalului prețios, aliajul conținând un procent ridicat de cupru⁹. De aceea, în condițiile în care din tezaurele de monede și podoabe de argint au fost excluse în mod deliberat emisiunile monetare locale din argint de slabă calitate, este greu de crezut că acestea au fost preferate în tezaurele conținând brățări de aur.

În al treilea rând, potrivit datelor arheologice, cetatea, zona sacră și cartierele civile de la Sarmizegetusa Regia au început să fie edificate de pe la jumătatea sec. I a. Chr., ajungând la cea mai mare extensie mai ales în a doua parte a sec. I p. Chr.¹⁰ Prin urmare, dacă între depozitele de brățări de aur și situl de la Sarmizegetusa Regia există o conexiune istorică și cronologică, așa

interiorul unei cetăți dacice cu ziduri de piatră ar fi o premieră nu numai în zona capitalei Regatului dac, dar și pentru întregul spațiu dacic. Aceasta pentru că manifestările funerare din perioada Regatului dac se desfășoară în altă parte, în afara așezărilor (spre exemplu la Cugir, mormintele tumulare din sec. I a. Chr. aparținând elitelor se află în afara așezării, în apropierea fortificației: vezi Rustoiu 2015; alt exemplu: la Brad, jud. Bacău, un mormânt de incinerare aparținând probabil unui individ provenit din Imperiul Roman a fost descoperit la marginea așezării deschise; tot la Brad mormintele tumulare aparținând elitelor se situează în afara așezării, pe o coamă prelungă de deal, pentru a fi vizibile din așezare: vezi pe larg Ursachi 1995, 253–258). De aceea, localizarea și contextul descoperirii sunt dubioase și mă miră faptul că niciunul dintre arheologii care au avut posibilitatea să studieze sau să observe piesele respective nu a atras atenția asupra acestei neconcordanțe. În al doilea rând, astfel de seturi de podoabe de aur, formate din perechi de cercei și lanțuri-coliere, cu pandantive sau fără, sunt frecvente în necropolele elenistice târzii (sec. II–I a. Chr.), din orașele grecești de pe litoralul vestic și nord-vestic al Mării Negre (vezi de exemplu Tonkova 1997; Tonkova 2015). De aceea, se poate presupune că podoabele grecești de la „Căpâlna” au ajuns în posesia unor traficanți români mai degrabă în urma legăturilor de natură criminală existente cu grupuri similare din altă țară (poate Bulgaria unde astfel de grupuri sunt foarte active, iar influența lor ajunge până la un nivel înalt economic și politic), fiind probabil braconate dintr-un sit arheologic de la Marea Neagră. De altfel, legăturile dintre interlopii români și cei din Bulgaria și Serbia, precum și traficul clandestin a unor bunuri de patrimoniu pe baza acestor conexiuni, au fost documentate și de ancheta judiciară: vezi Oberländer-Târnoaveanu 2013, 115, nota 12).

⁸ Horedt 1973, 146–147, tabel II, cu precizarea că moneda dacică de la Coadă Malului nu a făcut parte din tezaurul descoperit acolo, ea fiind adăugată inventarului mai recent; vezi și Spânu 2012, 142–143, fig. 48.

⁹ Vezi de exemplu Chirilă, Lucăcel 1970, 8–10.

¹⁰ Glodariu 1995, 124–130; Florea 2011, 119; Florea 2014 etc. O serie de materiale arheologice mai timpurii, cum sunt monedele de tip Rădulești-Hunedoara sau chiar o fibulă de „tip tracic” (informație care mi-a fost furnizată de profesorul Ioan Glodariu cu mulți ani în urmă), au fost vehiculate și au rămas în uz o perioadă mai îndelungată, fapt care este cât se poate de normal și care este document în multe alte descoperiri de la noi sau din altă parte.

cum crede Oberländer-Târnoveanu, atunci piesele în discuție ar trebui date după mijlocul sec. I a. Chr. și nu mai devreme. De altfel, însuși numismatul bucureștean (care omite, cu bună știință sau din ignoranță, datele arheologice și bibliografia referitoare la situl de la Grădiștea de Munte) sugerează o contemporaneitate între brățări și emisiunile de aur de tip Koson care, evident, datează din a doua jumătate a veacului menționat.

Având în vedere cele expuse mai sus, se poate concluziona că din punct de vedere cronologic nu există niciun temei pentru a plasa brățările spiralice din aur în prima jumătate a sec. I a. Chr. Mai mult, Oberländer-Târnoveanu sugerează o legătură morfologică și tipologică între exemplarele din aur și „versiunea în argint, uneori argint aurit”. Acestea din urmă „sunt considerate printre cele mai tipice bijuterii dacice din epoca clasică de dezvoltare a acestei culturi (faza Latène D, secolele I a. Chr. – I p. Chr.)”¹¹. Tocmai de aceea, cronologia brățărilor spiralice din aur cu protome zoomorfe și palmete ștanțate ar trebui să fie similară cu cea a replicilor în argint.

Până în prezent se cunosc 31 de exemplare din argint. Ele au fost descoperite în Transilvania (marea majoritate), în zona Porților de Fier ale Dunării (pe ambele maluri ale fluviului), în Muntenia și sporadic în nord-estul Bulgariei¹² (Fig. 2). Dintre acestea, unele provin din depozite compuse din piese de port și monede de argint¹³, altele constituie descoperiri izolate¹⁴, iar câteva dintre ele au ajuns în colecții private fără a se mai cunoaște contextele de descoperire. Brățările spiralice provenite din depozite pot fi date cu mai multă precizie datorită asocierii lor cu alte piese care pot constitui indicatori cronologici importanți. În acest sens, F. Medeleț remarca faptul că brățările spiralice cu palmete ștanțate nu se asociază niciodată în tezaure cu fibule cu noduri de schemă La Tène mijlocie¹⁵, așa cum considerase eronat K. Horedt în legătură cu un tezaur de la Oradea într-un studiu de referință consacrat tezaurilor dacice¹⁶. Prin urmare, brățările în discuție aparțin fazelor mai târzii ale evoluției orfevreriei dacice (fazele II și III în serierea lui Horedt), fiind asociate cu fibule cu scut rombic (inclusiv cu reprezentări antropomorfe), fibule de tip

¹¹ Oberländer-Târnoveanu 2013, 95.

¹² Celor 27 de exemplare repertoriate de F. Medeleț, li se adaugă astăzi alte câteva, provenind însă din colecții private: Medeleț 1977; Medeleț 1993; Medeleț 1994; Spănu 2012, 62–63; Oberländer-Târnoveanu 2013, 96.

¹³ Bălănești, Bobâlna, Cadea, Cerbâl, Coada Malului, Coldău, Dârlos, Derna (?), Ghelița, Hetiur, Izvoru Frumos, Oradea I, Peteni, Rociu, Senereuș: Medeleț 1993, 25–28; Medeleț 1994, 204–207.

¹⁴ Dupuș, Malāk Porovec – Bulgaria, Orăștie, Vălișoara, Velika Vrbica – Serbia: Medeleț 1993, 25–28; Medeleț 1994, 204–207.

¹⁵ Medeleț 1993, 15; Medeleț 1994, 198, 213.

¹⁶ Horedt 1973.

linguriță și denari republicani romani (niciodată cu monede grecești). Brățările spiralice „cu plăci terminale” sunt incluse și de D. Spânu într-o fază târzie a orfevreriei dacice¹⁷, în ciuda faptului că analiza sa combinatorie este selectivă¹⁸. Fibulele cu scut rombic au fost datate în a doua jumătate a sec. I a. Chr., fiind utilizate până la începutul veacului următor¹⁹, în timp ce fibulele de tip linguriță au fost încadrate într-un interval cuprins între sfârșitul sec. I a. Chr. și jumătatea sau începutul celei de a doua jumătăți a sec. I p. Chr.²⁰ Prin urmare, tezaurele conținând brățări spiralice cu palmete ștanțate ar putea fi încadrate cronologic în a doua jumătate a sec. I a. Chr. și în prima jumătate a sec. I p. Chr.²¹ De aceea, se poate presupune că această perioadă corespunde și cu utilizarea brățărilor similare din aur descoperite la Sarmizegetusa Regia. Această datare ar fi în concordanță și cu cronologia generală a sitului arheologic de la Grădiștea de Munte.

În ceea ce privește posesorii acestor brățări de aur, Oberländer-Târnoveanu consideră că ele au fost purtate „de bărbați maturi, destul de robuști”, cu excepția piesei nr. 12 care „a fost destinată să fie purtată de un adolescent sau de o femeie gracilă”²². Această concluzie se bazează în special pe dimensiunile mari ale brățărilor și pe presupunerea că ele nu se purtau pe braț sau pe picior (așa cum au opinat alți cercetători), ci pe antebraț „sub cot, ca orice brățară normală”. Numismatul bucureștean mai presupune că probabil „purtarea acestora era un apanaj al cercului limitat al familiei regale, în calitatea lor de sacerdoți”²³, iar reprezentările zoomorfe de pe terminațiile pieselor ar putea „să fi reprezentat totemul clanului regal dacic”²⁴. Însă doar câteva dintre brățări prezintă urme de uzură datorate utilizării, altele fiind produse și destinate îngropării votive

¹⁷ Spânu 2012, 142–143, fig. 48.

¹⁸ Spânu 2012, 142–144 împarte evoluția tezaurelor dacice în două grupe cronologice, eliminând, eronat după părerea mea, una dintre grupele definite de K. Horedt. Spânu operează numai cu o parte a tezaurelor de piese de port, mai precis cu acelea care îi permit o departajare cronologică a acestora pe baza evoluției tipologice a unora dintre podoabe. Dar chiar și din aceste depozite sunt eliminate o serie de obiecte considerate a avea o utilizare îndelungată și, prin urmare, lipsite de relevanță cronologică. Totuși, dacă Spânu ar fi operat cu totalitatea pieselor din inventarele tezaurelor și ar fi luat în considerare funcționalitatea pieselor în ansamblurile de port și nu doar tipologia lor, poate că el ar fi putut observa mai clar modul în care a evoluat stilul de ornamentare corporală, precum și semnificația sa socială, pentru perioada de manifestare a întregului fenomen al orfevreriei dacice.

¹⁹ Rustoiu 1997, 44–45, tip 11; pentru fibulele cu scut antropomorf vezi și Rustoiu 1995; Rustoiu 1999.

²⁰ Rustoiu 1997, 48–50, tip 16; datare asemănătoare la Spânu 2012, 145.

²¹ Rustoiu 1996, 98–99, tip 5c.

²² Oberländer-Târnoveanu 2013, 106, 110.

²³ Oberländer-Târnoveanu 2013, 110–111.

²⁴ Oberländer-Târnoveanu 2013, 106.

„...în poziții care par să aibă o legătură cu cultul înălțimilor sau al stâncilor... Toate acestea ne îndreptățesc să socotim că avem de a face cu depuneri rituale de ofrande sacre...consacrate zeilor... Asemenea sacrificii către zei au fost îndeplinite de membrii familiei regale dacice ca semn de recunoștință pentru victorii sau alte evenimente fericite, dar și în vremuri de criză, provocate de calamități naturale sau catastrofe politico-militare...”²⁵ etc. În condițiile în care nu se știe mai nimic despre panteonul dacilor din epoca regatului și nici despre sistemul lor religios, astfel de „reconstituiri” sunt doar rodul imaginației lui Oberländer-Târnoveanu.

Revenind însă la posesorii brățărilor spiralice din aur, identitatea lor poate fi presupusă și de această dată prin apelul la datele oferite de depozitele de piese de port din argint. Analiza tezaurilor de piese de argint dacice ilustrează faptul că acestea au fost constituite din ansambluri de port, unitare din punct de vedere tehnologic și funcțional. Mai precis, aceste seturi de podoabe nu constituie acumulări în timp ale unor piese de valoare, ci au fost realizate în același moment, de un singur artizan, pentru un singur individ²⁶ și au fost îngropate împreună în același timp²⁷.

Seturile de piese de port sunt reprezentate de obicei de fibule (purtate în perechi sau combinate cu alte fibule de același tip sau de tip diferit), brățări purtate în pereche sau combinate uneori cu alte tipuri, precum și podoabe pentru gât: lanțuri și coliere rigide de tip torques (acestea din urmă reprezentate uneori de mai multe exemplare în același set). Uneori aceste garnituri sunt însoțite și de podoabe pentru păr sau de centuri metalice. Nu ar fi exclus ca unele dintre podoabele inelare să fi fost utilizate ca verigi de gleznă, așa cum se constată în morminte feminine din spațiul La Tène central-european. *Toate aceste garnituri, conform analogiilor funcționale din alte spații europene și din diverse etape ale epocii fierului, constituie piese de port feminine!*²⁸ (s.n.). În acest sens este semnificativ și faptul că în mormintele cu arme de tip Padea-Panaghiurski Kolonii, contemporane în mare parte cu fenomenul îngropării de tezaur, nu au fost descoperite, cu mici excepții, piese de port similare tipologic celor din depozitele de podoabe de argint²⁹.

²⁵ Oberländer-Târnoveanu 2013, 112.

²⁶ Cu excepția tezaurului de la Sărăcsău, unde au fost îngropate piesele aparținând la două costume. Vezi Medeleț 1994, 217.

²⁷ Medeleț 1993, 17; 1994, 199, 216–217.

²⁸ Horedt 1973; Medeleț 1993; Medeleț 1994; Egri, Rustoiu 2014.

²⁹ Sîrbu, Rustoiu 1999; Rustoiu 2002; Rustoiu 2005; Rustoiu 2012; Luczkiewicz, Schönfelder 2008. Printre excepții se numără un mormânt de la Dubova, din zona Porților de Fier, care conține o brățară de argint cu corpul torsionat specific tezaurilor timpurii din Transilvania. Condițiile de descoperire ale complexului respectiv nu sunt însă suficient de clare (Rustoiu 2007, 86–87, n. 19). Pe de altă parte, brățara respectivă se situează în afara ariei sale de utilizare

F. Medeleț a observat în urmă cu mulți ani că în perioada timpurie și mijlocie a tezaurelor dacice, parțial și în perioada târzie, tipurile de podoabe care compun garniturile de port din argint nu au fost imitate în metale comune (bronz sau fier). Prin urmare, ele nu erau destinate utilizării membrilor obișnuiți ai comunităților, ci constituiau un însemn al unui grup restrâns cu statut diferit. De altfel, este semnificativ și faptul că tipurile de podoabe de argint prezente în tezaure apar foarte rar în așezări și doar în contexte speciale³⁰. Spre exemplu, un set de fibule cu noduri, un colier rigid și un lanț, împreună cu piese semifinite și lingouri de argint au fost descoperite în așezarea de la Tășad, însă acestea făceau parte din inventarul unui atelier de orfevrerie³¹.

Tezaurele de piese de podoabă au fost îngropate întotdeauna în afara așezărilor, dar de obicei în apropierea unor așezări fortificate sau cetăți, ilustrând astfel o anumită relație particulară cu centrele respective. Valoarea lor simbolică este sugerată și de faptul că, în numeroase cazuri, inventarele acestor tezaure au suferit distrugerii intenționate înainte de îngropare (tăieri cu dalta, deteriorări prin îndoire cu ciocanul etc.). În ceea ce privește contextele de descoperire, acolo unde s-au putut face observații, s-a constatat că ele au fost îngropate la adâncimi mici, cuprinse între 0,30 și 0,67 m. (situațiile de la Lupu și Oradea constituie cazuri particulare)³². Poate nu este lipsit de importanță să remarcăm faptul că aceeași adâncime (0,30-0,60 m) se constată și pentru o serie de complexe funerare de tip Padea-Panaghiurski Kolonii din Oltenia și Transilvania³³.

În concluzie, tezaurele de podoabe de argint pot fi atribuite unor personaje feminine având un statut special. Reprezentările feminine de pe o serie de phalerae, cum sunt cele de la Lupu, pe care pot fi recunoscute spre exemplu fibulele cu noduri³⁴, indică faptul că acest statut este legat de oficierea unor ritualuri. Prin urmare, la moartea acestor preotese sau în momentul încetării calității lor de oficiane, garniturile de podoabe individuale, probabil considerate sacre, erau distruse și depuse votiv în apropierea așezărilor comunităților pe care le serveau³⁵.

și nu ar fi exclus să fie vorba de un fenomen marginal. Mormântul de la Dubova, cunoscut de multă vreme (vezi de exemplu Zirra 1976, 179–180, Fig. 3, no. 18 și Fig. 4/4–5, 9), a fost republicat de Spânu 2003 ca un complex inedit din zona Porților de Fier, ulterior revenind cu localizarea corectă a descoperirii (Spânu 2001–2002, apărut în realitate în 2004). În Luczkiewicz, Schönfelder 2008, 187, Fig. 23/7, se consideră greșit că brățara este din aur.

³⁰ Medeleț 1974, 239; Medeleț 1993; Medeleț 1994.

³¹ Chidioșan 1977. Vezi recent și Toma 2013, cu observații și corecții importante referitoare la piesele și contextul de la Tășad.

³² Vezi o statistică în Spânu 2002, 86–87, Fig. 2.

³³ Nicolăescu-Plopșor 1945–1947, 21–22, 27; Ciugudean, Ciugudean 1993, 77 etc.

³⁴ Spânu 1996.

³⁵ Vezi Medeleț 1994, 219–220 cu sinteza opiniilor privind această problemă; vezi și Spânu 1998; Egri, Rustoiu 2014.

În acest context, putem presupune că brățările spiralice de aur cu palmete stanțate descoperite la Sarmizegetusa Regia au făcut parte din ansambluri de port conținând și alte accesorii de ornamentare corporală, la fel ca în cazul replicilor din argint³⁶. Faptul că ele au fost îngropate separat de restul garniturilor sugerează că în cazul lor s-a operat o selecție determinată poate de semnificația deosebită a acestor piese în comparație cu restul elementelor de costum. O astfel de selecție pare să fi fost practică și în cazul unor exemplare din argint, atunci când e vorba de descoperiri izolate³⁷. În orice caz, analogiile cu tezaurele de argint sugerează că aceste presupuse garnituri de podoabe din aur, având în componență brățări spiralice, au putut fi utilizate în același mod, dar în contextul și ambianța socială și religioasă din capitala Regatului dac. De aceea, este greu de crezut că piesele de aur au fost utilizate de „bărbați robuști”. Ele au aparținut mai degrabă unor personaje feminine³⁸ care oficiau ceremonii sacre. Dinaștii de la Sarmizegetusa Regia trebuie să fi dezvoltat alte elemente de exprimare a unei identități regale, probabil mai apropiată de identitatea războinică evidențiată în mormintele cu arme din Dacia preromană.

2. Despre un inel de argint în formă de șa de tip La Tène descoperit în așezarea getică de la Chirnogi (jud. Călărași)

De curând a fost publicată cartea lui Daniel Spânu cu titlul „Tezaurele dacice. Creația în metale prețioase din Dacia preromană”³⁹, având la bază teza de doctorat susținută de autor la Universitatea din București în anul 2006. Lucrarea conține o serie de greșeli de documentare bibliografică și arheologică⁴⁰,

³⁶ Nu s-au descoperit încă alte piese de port din aur, similare celor din tezaurele de argint, dar nu ar fi exclus ca pe viitor acestea să apară.

³⁷ Vezi supra nota 14.

³⁸ În urmă cu câțiva ani, cu ocazia unei întâlniri cu arheologii de la mai multe instituții de specialitate ardeleni, convocată la Alba Iulia de organele judiciare în vederea prezentării în fața specialiștilor a primelor cinci brățări recuperate de Poliția română, am avut ocazia să constat că piesele în discuție se potriveau perfect pe brațele a două dintre kolegele noastre mai „robuste” care și-au rezervat libertatea de a le „proba”. Prin urmare, dimensiunile mari ale brățărilor dacice nu pot constitui argumente serioase pentru atribuirea lor doar unor „bărbați maturi, destul de robuști”.

³⁹ Spânu 2012.

⁴⁰ Exemple: p. 40, nota 2 – “fibula cu bucle pe picior” este datată eronat în sec. II–I a. Chr., ea fiind tipică pentru La Tène-ul C1 din Bazinul Carpatic (260/250 – 190/175 a. Chr.), vezi de exemplu Popović 2002 (cu o datare ceva mai largă) sau Bujna 2003, 60–61, iar pentru „migrația” ornamentului spiralic pe diverse tipuri de podoabe, vezi Rustoiu 2002, 117–122; p. 89 – afirmația că podoabele de argint de pe teritoriul României din perioada mijlocie a La Tène-ului sunt rare este greșită, în necropolele din Transilvania ele fiind suficient de numeroase (vezi de exemplu necropola de la Pișcolt care conține mai multe piese de argint decât cea menționată de Spânu ori necropola de la Fântânele-Dâmbu Popii), la fel și cantitatea emisiunilor monetare din argint bun;

de metodă⁴¹ și de interpretare⁴². Ele sunt prea numeroase pentru a putea fi comentate pe parcursul acestei note. De aceea, mă voi referi aici doar la una din interpretările eronate ale lui Spânu, dar care este grăitoare pentru modul în care autorul abordează probleme ale orfevreriei din Dacia preromană. Aceasta se referă la un inel de argint în formă de șa de tip La Tène descoperit în așezarea getică de la Chirnogi, sat, reședință de comună aflată în jud. Călărași (după organizarea administrativă din 1981) și nu în jud. Ilfov cum crede Spânu⁴³.

În capitoul al V-lea, intitulat „Morfologia orfevreriei dacice”, sunt prezentate categoriile de piese care sunt atribuite de autor orfevreriei respective. Printre acestea se numără și pandantivele care „sunt elemente de podoabă cu rol strict

de asemenea piesele de argint din așezarea de la Bunești ilustrează și pentru zona extracarpatică utilizarea semnificativă cantitativ a podoabelor de argint; *p. 222 – Colțești D, torques-ul cumpărat de Muzeul din Cluj în 1907 de la bijutierul Herbst din Turda ca provenind de pe Mezőség (denumirea maghiară a Câmpiei Transilvaniei), pe care Spânu îl localizează greșit la Colțești în urma anchetei personale în bibliografie și în muzeul clujean, provine de fapt de lângă Turda, dintr-un loc de pe Câmpia Transilvaniei și a fost descoperit în 1901 conform investigațiilor lui I. Téglás la câțiva ani după găsirea obiectului, vezi Bajusz 2005, s.v. *Mezőség*; *p. 233 – Poiana-Galați, nr. 89A, ans. 01, desc. nr. 11, pl. 96/3 este o brățară care se datează în sec. IV–III a. Chr. și nu aparține orfevreriei dacice târzii, a se vedea analogiile din așezarea de la Bunești: Bazarciuc 1980, 169, fig. 10/1–2 și Teodoru 1998, 36–37, pl. IV etc.; p. 254, nr. 203A – depozitul de vase de argint de la Varna (Gara Sindel), provine de fapt de la Sindel, sat în comuna Avren, districtul Varna și care se află situat la cca. 30 km sud-vest de orașul Varna, depozitul de vase fiind descoperit în zona gării acestei localități; p. 254, nr. 209A – brățara spiralică cu palmete ștanțate a fost descoperită la Velika Vrbica (sat în Opština Kladovo) și nu la Mala Vrbica, care este un sat vecin; a se vedea Medeleț 1993, 5 sau Medeleț 1994, 192; fibula ilustrată în pl. 190, nr. 9, provenind de la Silistra este de fapt o fibulă La Tène B (sec. IV–III a. Chr.) la care îi lipsește piciorul repliat, a se vedea de exemplu Bujna 2003; etc.**

⁴¹ Spre exemplu includerea unor piese aparținând La Tène-ului timpuriu și mijlociu, care nu au nicio legătură cu orfevreria Daciei preromane (adică nu aparțin „timpului” „perioada de aculturație” la care autorul pretinde că se referă pe parcursul cărții, vezi *p. 18*), ori a unor podoabe din alte arii culturale descoperite în situri din Dacia fără a se comenta suficient rolul acestor obiecte și raportul lor cu „creația în metale prețioase” din spațiul dacic; alt exemplu: este metodologic greșită includerea în categoria garniturilor a unor piese care sunt fie elemente de centuri, fie pandantive, în condițiile în care acestea din urmă la rândul lor constituie categorii aparte (vezi *p. 67–73*) etc.

⁴² Spre exemplu, dacă podoabele dacice au fost realizate exclusiv din topirea monedelor mediteraneene „importate” în Dacia, pentru că resursele locale nu ar fi fost exploatate, cum e de părere Spânu (*p. 88–93*), dar și Oberländer-Târnoveanu, atunci ar trebui să admitem că în atelierile monetare de la Tilișca sau de la Grădiștea de Munte, din care provin ștanțe monetare pentru baterea unor denari republicani (vezi o listă a ștanțelor din Dacia preromană pentru emiterea unor denari republicani la Medeleț 1993, 24 și Medeleț 1994, 203–204), ori în atelierul de la Șimleu Silvaniei în care se turnau denari republicani (Pop 2008, 99, fig. 91), meșterii topeau denari pentru a confecționa tot denari (!?). Mie mi se pare greu de crezut, însă interpretarea lui Spânu poate să ne îndrepte spre astfel de concluzii.

⁴³ Spânu 2012, 220, nr. 27.

decorativ integrate, uneori prin intermediul unor verigi, unor piese de podoabă complexe, așa cum sunt lanțurile sau, mai rar, unele forme de brățări⁴⁴. Tipul 2.5, „pandantive din bandă inelară în formă de șa”, cuprinde un exemplar descoperit într-o așezare La Tène târzie de la Chirnovi⁴⁵ (Fig. 3/2). În legătură cu acest tip de „pandantive”, Spânu consemnează următoarele: „Așa-numitele inele în formă de șa (germ. *sattelförmige Ringe...*) au cunoscut o răspândire semnificativă în regiunile alpine, în Transdanubia și în Serbia, în perioadele mijlocie și târzie ale Latène-ului. *Interpretate eronat ca inele de deget* (sic! – s.n.), ele au fost identificate în morminte de inhumație de la Ornavasso în regiunea umerilor”. De asemenea, Spânu consideră că exemplarele din mormântul 1 de la Remetea Mare (datat greșit de Spânu în La Tène mijlociu, mormântul fiind încadrat cronologic corect în La Tène B2a) sunt produse ale orfevrieriei scordisce, la fel ca și piesele în filigran din tezaurele de la Kovin și Židovar⁴⁶.

Înainte de a comenta interpretările lui Spânu, voi readuce în atenție datele esențiale ale morfologiei și contextului de descoperire ale inelului de la Chirnovi (Fig. 3/1). Acesta a fost realizat dintr-o bandă de argint ovală în secțiune, cu grosimea de 3 mm, „înălțimea” sau diametrul (?) piesei fiind de 19 mm. El provine din locuința nr. 12, care a fost cercetată prin săpături în anii 1971–1972. Locuința respectivă, de formă pentagonală, prevăzută cu un soi de absidă orientată spre nord, a fost interpretată ca „lăcaș de cult”, fiind asemănătoare construcției cu absidă de la Popești⁴⁷. Din inventarul locuinței mai provine o amforă de Rhodos de tip I-B – varianta Koroni, a cărei datare generală a fost fixată între 270 și 60 a. Chr.⁴⁸ În funcție de contextul general stratigrafic, amfora, la fel ca și locuința de la Chirnovi, poate fi datată în prima jumătate a sec. I a. Chr.

În ceea ce privește analogiile de la Ornavasso, citarea lui Spânu⁴⁹ este greșită, el sugerând că e vorba de „inele de umeri” (*Schulterring/anello omerale*). În realitate, la pagina citată de Spânu, J. Graue precizează că, deși la Ornavasso inelele de argint în formă de șa au fost descoperite la înălțimea umerilor, ele nu pot fi considerate „inele de umeri” pentru că au un diametru prea mic pentru o astfel de funcționalitate și, de aceea, ar trebui să ne gândim că au fost utilizate ca un soi de buclă sau fundă pe îmbrăcăminte, adică un fel de distribuitor al unor părți textile. Mai mult decât atât, dacă Spânu ar fi avut curiozitatea să consulte și

⁴⁴ Spânu 2012, 68.

⁴⁵ Spânu 2012, 70, 220, nr. 27, fig. 19/2.5, pl. 6/19.

⁴⁶ Spânu 2012, 70.

⁴⁷ Trohani 1975, 131–132 (descrierea locuinței), 134–135, fig. 8/2 (inelul de argint pentru care Trohani evocă analogii din tezaurul de la Kovin), 137, pl. 1/2 (amfora).

⁴⁸ Monachov 2005, 74–76, fig. 1/4.

⁴⁹ Graue 1974, 61.

planșele în care sunt ilustrate aceste inele⁵⁰, atunci poate că și-ar fi dat seama că piesele respective, deși prea mici pentru a fi „inele de umeri”, au un diametru mai mare decât exemplarul de la Chirnovi și, prin urmare, funcționalitatea piesei din Muntenia a fost diferită față de cele din cimitirele din nordul Italiei. Într-adevăr, în necropolele de la Ornavasso (S. Bernardo și Persona) au fost descoperite podoabe inelare în formă de șa din argint, însă acestea sunt de dimensiuni asemănătoare unor brățări. Purtarea lor ca accesorii pe îmbrăcăminte în zona umerilor reflectă mai degrabă o modă italică manifestată în perioada republicană târzie în mediul indigen din Galia Cisalpină și nu una La Tène, în alte necropole din Europa temperată acest mod de utilizare nefiind documentat.

Revenind la inelul de argint de la Chirnovi, acesta își găsește numeroase analogii de-a lungul Europei continentale, fapt pentru care determinarea funcționalității sale nu ar trebui să reprezinte o problemă complicată.

Inelele în formă de șa (denumite în literatura germană fie *Sattelfingerringe*, fie *Schaukelfingerringe*) se numără printre cele mai răspândite piese de podoabă La Tène, atât în timp, cât și în spațiu. Ele se întâlnesc pe toată durata celei de a doua vârste a fierului, iar din punct de vedere al răspândirii geografice sunt documentate din sud-vestul Germaniei, vestul Elveției și nordul Italiei până în Bazinul Carpatic, sporadic ajungând la Dunărea de Jos. În Bazinul Carpatic se remarcă o concentrare mai mare în sud-vestul Slovaciei și în Austria de Jos, de unde se răspândesc spre est și sud⁵¹ (Fig. 4).

Analizând inelele de aur din mediul La Tène, J. Waldhauser⁵² încadra aceste piese în grupa 500 și distingea cinci variante morfologice (Fig. 5). Acestea au cunoscut numeroase replici în argint și bronz⁵³. Conform clasificării lui Waldhauser, exemplarul de la Chirnovi aparține tipului 530.

În aria Bazinului Carpatic, inelele în discuție au fost utilizate pe parcursul La Tène A2/B1-C1⁵⁴ (Fig. 6). În zonele periferice, în aria scordiscă și la Dunărea de Jos, inelele în formă de șa din argint, realizate în bandă sau în filigran, sunt documentate și în contexte aparținând La Tène D1, așa cum este cazul pieselor din tezaurele de la Kovin⁵⁵ și Židovar⁵⁶, precum și al exemplarului de la Chirnovi.

În cimitirele din Bazinul Carpatic au fost documentate mai mult de 80 de exemplare provenind din peste 60 de complexe funerare⁵⁷.

⁵⁰ Graue 1974, pl. 14/4, 26/8, 33/1, 70/1, 73/3.

⁵¹ Rustoiu mss.

⁵² Waldhauser 1998, fig. 5.

⁵³ Pentru tipologia acestor inele din cimitirele La Tène din Slovacia a se vedea Bujna 2005.

⁵⁴ Rustoiu mss.

⁵⁵ Rašajski 1961, pl. 1/2; Rustoiu, Berecki 2014, pl. 9/10–11, 13.

⁵⁶ Jevtić, Lazić, Sladić 2006, 55, fig. 48–49; Jevtić 2007, 26, 43–44, no. 14, 36–37.

⁵⁷ Rustoiu mss.

Raportul dintre inelele confecționate din aur și cele din bronz este de cca. 1/4, iar al celor de aur față de cele din argint proporția este de cca. 1/2⁵⁸. Aceste proporții reflectă o altă atitudine față de utilizarea metalelor din care au fost confecționate podoabe în comparație cu situația constatată în Dacia preromană, unde tipurile de piese de argint din tezaure nu au fost imitate în bronz decât în situații rare, la periferia ariei de răspândire a fenomenului și în perioada sa cea mai târzie (vezi *supra*).

În peste 70% din cazurile identificate în Bazinul Carpatic, inelele în formă de șa provin din morminte de inhumație, ele fiind descoperite pe degetele defuncților, fapt care înlătură orice dubiu asupra funcționalității lor. Astfel, inelele în formă de șa au fost descoperite atât pe degete de la mâna dreaptă a defuncților, cât mai ales la mâna stângă, raportul dintre cele două situații fiind de cca. 1/2 (Fig. 7). În majoritatea cazurilor (cca. 65%) a fost utilizat un singur inel. Există însă cazuri (peste 25%) în care au fost purtate câte două inele, fie ambele în formă de șa, fie un inel în formă de șa asociat cu un inel de alt tip realizat din metal, din lignit ori sticlă. În sfârșit, purtarea a trei sau patru inele este rară (patru cazuri, respectiv un caz repertoriat). Utilizarea a două sau a mai multor inele pare să fie mai frecventă în zona de nord-vest a Bazinului Carpatic, în special în necropolele din sud-vestul Slovaciei⁵⁹.

De asemenea, podoabele în discuție apar foarte rar în morminte cu arme (cum este cazul la Ludas⁶⁰, Vác⁶¹ sau Remetea Mare)⁶², fapt care indică utilizarea lor în special de către femei. În necropolele în care au fost efectuate analize antropologice s-a observat însă că uneori morminte fără arme au aparținut unor bărbați. Așa este cazul mormântului nr. 565 de la Pottenbrunn⁶³, al mormintelor nr. 95 și probabil nr. 9 de la Malé Kosihy⁶⁴. În ansamblu însă, garniturile de port ale acestor defuncți sunt similare celor întâlnite în morminte cu arme din alte regiuni, cum este cazul Boemiei⁶⁵. Mormintele de copii conținând în inventare astfel de inele sunt rare (mormântul nr. 75 de la Palarikovo)⁶⁶.

În sfârșit, dimensiunile inelelor în discuție variază în funcție de conformația

⁵⁸ Rustoiu mss.

⁵⁹ Toate statisticile și listele de descoperiri la Rustoiu ms. Până la publicarea manuscrisului citat, cei interesați pot verifica modul de utilizare al inelelor în formă de șa într-o serie de necropole reprezentative cum sunt cele de la Pottenbrunn, Manersdorf, Chotin, Malé Kosihy, Maňa: Ramsl 2002; Ramsl 2011; Ratimorská 1981; Bujna 1995; Benadik 1983.

⁶⁰ Szabó, Tankó, Czajlik 2012, 30, no. 8.

⁶¹ Hellebrandt 1999, 79, no. 3, pl. 40/9.

⁶² Rustoiu 2008, 111–115, fig. 55, 57/2.

⁶³ Ramsl 2002, 59. 145–146, fig. 55, pl. 67/11a.

⁶⁴ Bujna 1995, 19, 33, pl. 3B/3, 13C/1.

⁶⁵ Waldahauser 1987, 39–40, fig. 5.

⁶⁶ Benadik 1975, 98, fig. 7–8; Bujna 2005, 73.

anatomică a celor care le-au purtat (Fig. 8). Astfel, numărul exemplarelor având un diametru cuprins între 10–15 mm este redus (8 exemplare, reprezentând 11% din total). Trebuie remarcat faptul că două exemplare având diametrul de 11 mm au fost descoperite la mâna dreaptă a unui schelet de copil din necropola de la Palarikovo, Slovacia. De aceea, se poate presupune că inelele având astfel de dimensiuni reduse au fost purtate în general de copiii sau de persoane tinere. Marea majoritate a inelelor au diametre cuprinse între 16–22 mm (așa cum este și cazul inelului de la Chirnologi), cele mai multe situându-se la valoarea de 20 mm, toate la un loc reprezentând 51% din total. Inelele care se situează peste aceste valori sunt puține. Exemplarul cu cel mai mare diametru, măsurând 32 mm, a fost documentat la mâna stângă a unui schelet cu inventar feminin din necropola de la Pișcolt. Trebuie observat însă și faptul că din numărul total al inelelor care au fost repertoriate, pentru 25% (20 de exemplare) nu se menționează diametrul. Cu toate acestea, cifrele cunoscute oferă probabil o imagine statistică apropiată de situația reală din întregul spațiu al Bazinului Carpatic⁶⁷. De altfel, ele corespund și cu dimensiunile generale ale inelelor de aur din alte regiuni ale Europei temperate⁶⁸.

În concluzie, inelele în formă de șa au cunoscut o răspândire largă de-a lungul Europei temperate și au fost utilizate pe toată perioada epocii La Tène, nu numai în faza mijlocie și târzie așa cum crede Spânu. Mai mult decât atât, în perioada târzie a La Tène-ului european utilizarea lor se diminuează, fiind întâlnite doar în arii periferice, așa cum este cea scordiscă. Interpretarea acestor piese ca inele de deget într-o vastă literatură de specialitate anterioară lucrării lui Spânu nu a fost eronată, așa cum încearcă să ne convingă autorul bucureștean. Doar lacunele de documentare ale lui Spânu au determinat alte atribuiri funcționale care nu au nimic în comun cu realitatea arheologică. În sfârșit, inelul de argint în formă de șa, descoperit la Chirnologi, își găsește analogiile tipologice și funcționale în aria Bazinului Carpatic, unde piese similare au fost descoperite în contexte funerare datate mai ales pe parcursul La Tène B2-C1. De aceea, se poate presupune că inelul în discuție a ajuns la Dunărea de Jos în perioada de maximă utilizare a acestui tip de podoabe în urma conexiunilor sociale diverse existente între comunitățile de pe malurile fluviului cu cele aflate în amonte de Porțile de Fier spre vest sau cu cele din Transilvania. După o utilizare mai îndelungată, el a fost abandonat în prima jumătate a sec. I a. Chr. (perioadă corespunzătoare fazei La Tène D1) în locuința sau edificiul de cult de la Chirnologi în care a fost descoperit ulterior. În final mai trebuie remarcat că inelele de tipul celui de la Chirnologi sunt caracteristice ariei culturale La Tène și

⁶⁷ Rustoiu mss.

⁶⁸ Waldhauser 1998, 90, tab. 2.

nu au nimic în comun nici cu „creația în metale prețioase din Dacia preromană” și nici cu stilul de ornamentare corporală al comunităților din această zonă în sec. I a. Chr.–I p. Chr.

BIBLIOGRAFIE

- Bajusz 2005,
I. Bajusz, *Téglás István Jegyzetei. Régészeti feljegyzések I/1–2*, Kolozsvár, 2005.
- Bazarciuc 1980,
V. V. Bazarciuc, *Cetatea geto-dacă de la Bunești-Dealul Bobului, jud. Vaslui*, în *MCA*, Tulcea, 1980, 164–177.
- Benadik 1975,
B. Benadik, *Besonderes angelegte Gräber auf keltischen Gräberfeldern der Slowakei und ihre gesellschaftliche Bedeutung*, în J. Fitz ed., *The Celts in Central Europe*, Székesfehérvár, 1975, 97–106.
- Benadik 1983,
B. Benadik, *Maňa keltisches Gräberfeld. Fundkatalog*, în *MAS*, 5, 1983.
- Bujna 1995,
J. Bujna, *Malé Kosihy. Latènezeitliches Gräberfeld. Katalog*, în *ASM*, 7, 1995.
- Bujna 2003,
J. Bujna, *Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska (Typovo-chronologické triedenie LT B – a C1 spôn)*, în *SlArch*, 51, 2003, 1, 39–108.
- Bujna 2005,
J. Bujna, *Kruhový šperk z laténskych ženských hrobov na Slovensku*, Nitra, 2005.
- Chidioșan 1977,
N. Chidioșan, *Contribuții la problema originii podoaabelor de argint din spațiul carpato-danubian*, în *Crisia*, 7, 1977, 27–43.
- Chirilă, Lucăcel 1970,
E. Chirilă, V. Lucăcel, *Un tezaur dac din nord-vestul Transilvaniei. Contribuții la tipologia și circulația așa-numitelor imitații ale tetradrahmelor Macedoniei Prima în Dacia*, Zalău, 1970.
- Ciugudean, Ciugudean 1993,
D. Ciugudean, H. Ciugudean, *Un mormânt de războinic geto-dac la Tărtăria (jud. Alba)*, în *EphNap*, 3, 1993, 77–79.

Egri, Rustoiu 2014,

M. Egri, A. Rustoiu, *Sacred conviviality in the Lower Danube region. The case of the Sâncrăieni hoard*, în *StudiaUBB. Historia*, 59, 2014, 1, 153–188.

Fântâneanu 2013,

C. Fântâneanu, 61. *Căpâlna, com. Săsciori, jud. Alba.*, în R. Oanță-Marghitu ed., *Aurul și argintul antic al României. Catalog de expoziție*, București, 2013, 307–308.

Florea 2011,

G. Florea, *Dava et oppidum. Débuts de la gènes urbaine en Europe au deuxième âge du Fer*, Cluj-Napoca, 2011.

Florea 2014,

G. Florea, *Sarmizegetusa Regia – the Identity of a Royal Site?*, în C. N. Popa, S. Stoddart eds., *Fingerprinting the Iron Age. Approaches to identity in the European Iron Age. Integrating South-Eastern Europe into the debate*, Oxford, 2014, 63–75.

Glodariu 1995,

I. Glodariu, *Addenda aux „Points de repère pour la chronologie des citadelles et des établissements daciques des Monts d’Orăștie”*, în *ActaMN*, 32, 1995, 1, 119–134.

Graue 1974,

J. Graue, *Die Gräberfelder von Ornavasso. Eine Studie zur Chronologie der späten Latène- und frühen Kaiserzeit*, Hamburg, 1974.

Hellebrandt 1999,

M. Hellebrandt, *Celtic Finds from Northern Hungary. Corpus of Celtic finds in Hungary III*, Budapest, 1999.

Horedt 1973,

K. Horedt, *Die dakischen Silberfunde*, în *Dacia*, 17, 1973, 127–167.

Jevtić 2007,

M. Jevtić, *Art of Scordisci and Židovar Treasure*, Beograd–Vršac, 2007.

Jevtić, Lazić, Sladić 2006,

M. Jevtić, M. Lazić, M. Sladić, *The Židovar treasure. Silver jewelry hoard from the settlement of Scordisci*, Vršac–Beograd, 2006.

Luczkiewicz, Schönfelder 2008,

P. Luczkiewicz, M. Schönfelder, *Untersuchungen zur Ausstattung eines späteisenzeitlichen Reiterkriegers aus dem südlichen Karpaten- oder Balkanraum*, în *JRGZM*, 55, 2008, 159–210.

- Medeleț 1974,
F. Medeleț, *Brățările spiralice dacice din argint. O schiță tipologică*, în *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, 229–243.
- Medeleț 1977,
F. Medeleț, *Tipologia brățărilor spiralice dacice din argint*, în *StComC*, 2, 1977, 277–297.
- Medeleț 1993,
F. Medeleț, *Au sujet d'une grande spirale dacique en argent du Musée National de Belgrade*, Reșița, 1993.
- Medeleț 1994,
F. Medeleț, În legătură cu o mare spirală dacică de argint aflată în Muzeul Național din Belgrad. Addenda: unele precizări cu privire la observațiile asupra tezaurelor de argint din Latène-ul târziu, în *AnB* (S. N.), III, 1994, 192–230.
- Monachov 2005,
S. J. Monachov, *Rhodian amphoras: Developments in form and measurements*, în V. F. Stolba, L. Hannestad eds., *Chronologies of the Black Sea Area in the Period C. 400–100 BC*, BSS 3, Aarhus, 2005, 69–95.
- Nicolăescu-Plopșor 1945–1947,
C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Antiquités celtiques en Olténie*, în *Dacia*, 11–12, 1945–1947, 17–33.
- Oanță-Marghitu (ed.) 2013,
R. Oanță-Marghitu ed., *Aurul și argintul antic al României. Catalog de expoziție*, București, 2013.
- Oberländer-Târnoveanu 2013,
E. Oberländer-Târnoveanu, *Brățările regale de aur de la Sarmizegetusa Regia – apogeul artei metalelor prețioase la daci*, în R. Oanță-Marghitu ed., *Aurul și argintul antic al României. Catalog de expoziție*, București, 2013, 92–115.
- Pop 2008,
H. Pop, *Argintul dacic sălăjean*, Cluj-Napoca, 2008.
- Popović 2002,
P. Popović, *Le site laténien de Dautovac – Korićani et les fibules ornées de «boucles» ou de «huit» («à brandebourgs»)*, în *Starinar*, 52, 2002, 145–156.
- Ramsl 2002,
P. C. Ramsl, *Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn*, Fundberichte aus Österreich, Materialhefte A 11, Wien, 2002.

Ramsl 2011,

P. C. Ramsl, *Das latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Reinthal Süd, Niederösterreich*, în *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* 74, Wien, 2011.

Rašajski 1961,

R. Rašajski, *Dačka srebrna ostava iz Kovina*, în *RadVM*, 10, 1961, 7–24.

Ratimorská 1981,

P. Ratimorská, *Keltské pohrebisko v Chotine I*, în *Západné Slovensko*, 8, 1981, 15–88.

Rustoiu 1995,

A. Rustoiu, *Les fibules daciques à ornements anthropomorphes (Observations typologiques et chronologiques)*, în *Apulum*, 32, 1995, 113–120.

Rustoiu 1996,

A. Rustoiu, A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d. Chr.). Tehnici, ateliere și produse de bronz*, în *BiblThr*, 15, București, 1996.

Rustoiu 1997,

A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, *BiblThr*, 22, București, 1997.

Rustoiu 1999,

A. Rustoiu, *Dakische Fibeln mit anthropomorphen Ornamenten (Typologische und chronologische Bemerkungen)*, în N. Boroffka, T. Soroceanu eds., *Transilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt*, Rahden/Westf, 1999, 219–222.

Rustoiu 2002,

A. Rustoiu, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Cluj-Napoca, 2002.

Rustoiu 2005,

A. Rustoiu, *The Padea-Panagjurski Kolonii Group in south-western Transylvania (Romania)*, în H. Dobrzańska, V. Megaw, P. Poleska eds., *Celts on the margin. Studies in European Cultural Interaction (7th Century BC – 1st Century AD) Dedicated to Zenon Woźniak*, Krakow, 2005, 109–119.

Rustoiu 2007,

A. Rustoiu, *About a curved dagger discovered at Piatra Craivii*, în *Apulum*, 44, 2007, 83–97.

Rustoiu 2008,

A. Rustoiu, *Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești*, Cluj-Napoca, 2008.

Rustoiu 2012,

A. Rustoiu, *Commentaria Archaeologica et Historica (I)*. 1. *The grave with a helmet from Ciumești – 50 years from its discovery. Comments on the greaves*. 2. *The Padea-Panagjurski kolonii group in Transylvania. Old and new discoveries*, în *EphNap*, 22, 2012, 159–183.

Rustoiu 2015,

A. Rustoiu, *Civilian and funerary space in the Dacian fortified settlement at Cugir*, în D. Micle et alii eds., *Arheovest III. Interdisciplinarity in Archaeology and History. In Memoriam Florin Medeleț (1943–2005)*, Szeged, 2015, 349–367.

Rustoiu mss.,

A. Rustoiu, *Lords and ladies of the rings. Saddle-shaped finger-rings from the Carpathian Basin*, manuscript.

Rustoiu, Berecki 2014,

A. Rustoiu, S. Berecki, *Celtic Elites and Craftsmen: Mobility and Technological Transfer during the Late Iron Age in the Eastern and South-Eastern Carpathian Basin*, în S. Berecki ed., *Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin Proceedings of the International Colloquium from Targu Mureș 10–13 October 2013*, Cluj-Napoca, 2014, 249–286.

Sîrbu, Rustoiu 1999,

V. Sîrbu, A. Rustoiu, *Découvertes funéraires Géo-Daces du sud-ouest de la Roumanie (150–50 av. J. C.)*, în M. Garasanin et alii eds., *Le Djerdap/Les Portes de Fer a la deuxieme moitie du premier millenaire av. J. C. jusqu'aux guerres daciques. Kolloquium in Kladovo-Drobeta-Tr. Severin (September-October 1998)*, Beograd, 1999, 77–91.

Spânu 1996,

D. Spânu, *Observații asupra falerelor din tezaurul de la Lupu*, în *SCIVA*, 47, 1996, 1, 39–49.

Spânu 1998,

D. Spânu, *Semnificații ale îngropării tezaurului dacic cu piese de argint*, în *EphNap*, 8, 1998, 45–52.

Spânu 2001–2002 (2004),

D. Spânu, *Un mormânt de epocă târzie La Tène de la Dubova*, în *SCIVA*, 52–53, 2001–2002 (2004), 83–132.

Spânu 2002,

D. Spânu, *Studien zum Silberschatzfund des 1. Jahrhunderts v. Chr. von Lupu, Rumänien*, în *PZ*, 77, 2002, 84–136.

Spânu 2003,

D. Spânu, *Un posibil inventar funerar Latène târziu din zona Porțile de Fier*, în *European Archaeology – online*, June 2003 (www.archaeology.ro/dsh_portile.htm).

Spânu 2012,

D. Spânu, *Tezaurule dacice. Creația în metale prețioase din Dacia preromană*, București, 2012.

Szabó, Tankó, Czajlik 2012,

M. Szabó, K. Tankó, Z. Czajlik, *La nécropole celtique à Ludas – Varjú-Dűlő*, Budapest, 2012.

Teodoru 1998,

V. V. Teodoru, *Contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice în zona est-carpatică în lumina cercetărilor arheologice*, în *ArhMold*, 21, 1998, 29–41.

Toma 2013,

C. Toma, *Tezaurul din așezarea dacică de la Tășad – produse finite ale atelierului sau piese de podoabă deteriorate*, în *Crisia*, 43, 2013, 11–19.

Tonkova 1997,

M. Tonkova, *Hellenistic jewellery from the colonies on the West Black Sea Coast*, în *Archaeology in Bulgaria*, 1, 1997, 1, 83–102.

Tonkova 2015,

M. Tonkova, *The jewellery of a wealthy Thracian woman from Anchialos and the fashion in Middle and Late Hellenistic jewellery*, în S. Raux, I. Bertrand, M. Feugère eds., *Actualité de la recherche sur les mobiliers non céramiques de l'Antiquité et du haut Moyen Âge*, Monographie Instrumentum, 51, Montagnac, 2015, 699–716.

Trohani 1975,

G. Trohani, *Săpăturile arheologice efectuate la Chirnovi, jud. Ilfov, în anii 1971–1972*, în *CerArh*, 1, 1975, 127–149.

Ursachi 1995,

V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995.

Waldhauser 1987,

J. Waldhauser, *Keltische Gräberfelder in Böhmen. Dobrá Voda und Letky sowie Radovesice, Stráncé und Tuchomyšl*, în *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 68, 1987, 25–179.

Waldhauser 1998,

J. Waldhauser, *Die Goldfingerringe von Münsingen-Rain und ihre Vergleichsstücke aus Flachgräberfeldern im Gebiet zwischen dem schweizerischen Mittelland und dem Karpatenbecken*, în F. Müller ed., *Münsingen-Rain, ein Markstein der keltischen Archäologie. Funde, Befunde und Methoden im Vergleich. Akten Internationales Kolloquium „Das keltische Gräberfeld von Münsingen-Rain 1906–1996“*. Münsingen/ Bern, 9.–12. Oktober 1996, Bern, 1998, 85–121.

Zirra 1976,
 V. Zirra, *Le problème des Celtes dans l'espace du Bas-Danube*, in *Thraco-Dacica*, 1, 1976,
 175–182.

COMMENTARIA ARCHAEOLOGICA ET HISTORICA (II)

Abstract

The present comments have been prompted by the recent publishing of two works that brought again into attention of both the scientific community and the general public the silver and gold objects of pre-Roman Dacia.

1. About the chronology and owners of the gold spiral bracelets from pre-Roman Dacia

This note analyses the opinions of E. Oberländer-Târnoveanu (2013) regarding the chronology and the owners of the gold spiral bracelets found at Sarmizegetusa Regia, which were looted between 1999 and 2001 from the aforementioned site and then partially recovered by the Romanian state from traffickers of antiquities.

Regarding the chronology of these bracelets, Oberländer-Târnoveanu considers that they could be dated to the first half of the 1st century BC because they were discovered together with local coins (of the Rădulești-Hunedoara type) and Greek coins of the same period. However, this dating is not justified due to a series of issues: first, the information provided by traffickers are not reliable, so the discovery of bracelets and coins in the same archaeological contexts is far from certain; second, the association of gold bracelets with local coins having a low silver content is less likely (this kind of association is also not encountered in the hoards of silver jewellery from pre-Roman Dacia); third, the archaeological site at Sarmizegetusa Regia was established after the middle of the 1st century BC and reached its maximum extension mostly in the second half of the 1st century AD.

The gold bracelets were copied using silver. Similar spiral bracelets whose ends were decorated with zoomorphic details and stamped palmettes were included in the inventory of some hoards of silver jewellery from pre-Roman Dacia. These hoards are dated to the second half of the 1st century BC and the first half of the 1st century AD. Accordingly, the same dating could also be suggested for the gold bracelets from Sarmizegetusa Regia.

Regarding the owners of these bracelets, Oberländer-Târnoveanu identifies them as some male individuals belonging to the royal family from the capital of pre-Roman Dacia. However, the analysis of archaeological contexts and inventories of the hoards of silver jewellery indicates that the owners of these sets of bodily ornamentation were women having a particular status associated with some religious practices. When these priestesses died, their individualised sets of ornaments, which were probably perceived as sacred, were destroyed and buried as votives in the vicinity of the settlements of the communities which they once served. A similar interpretation could also be suggested in the case of gold bracelets.

2. *About a silver saddle-shaped ring of the La Tène type found in the Getic settlement at Chirnogi (Călărași County)*

The book “The Dacian hoards. Precious metalwork in pre-Roman Dacia” by Daniel Spânu has recently been published. This work contains numerous bibliographic, archaeological, methodological and interpretative errors. The present note discusses a silver saddle-shaped ring of the La Tène type which was found in a Getic settlement to the south of the Carpathians; it was erroneously identified by Spânu as a pendant and was included among Dacian ornaments. The saddle-shaped rings are among the most widespread La Tène body ornaments, both temporally and spatially. They were used throughout the entire Late Iron Age, being encountered from south-western Germany, western Switzerland and northern Italy to the Carpathian Basin, sporadically reaching the Lower Danube. The ring from Chirnogi, found in a dwelling dated to the La Tène D1, belong to the Waldhauser 530 type (1998) having analogies in graves from the Carpathian Basin belonging to the La Tène B1–C1. Thus, it can be presumed that the ring in question reached the Lower Danube through the social connections established between the local communities and those from the Carpathian Basin and remained in use long after such pieces fell out of fashion in the area of origin. The saddle-shaped rings are specific to the La Tène cultural area and have nothing in common with the “precious metalwork in pre-Roman Dacia”, which is the topic of Spânu’s book.

Fig. 1. Primul lot de brățări de aur sustrate din situl arheologic de la Sarmizegetusa Regia și recuperat de statul român în anul 2007: ansamblu și detalii (foto A. Rustoiu)/ *The first group of gold bracelets looted from the archaeological site at Sarmizegetusa Regia and recovered by the Romanian state in 2007: assemblage and details (photo A. Rustoiu)..*

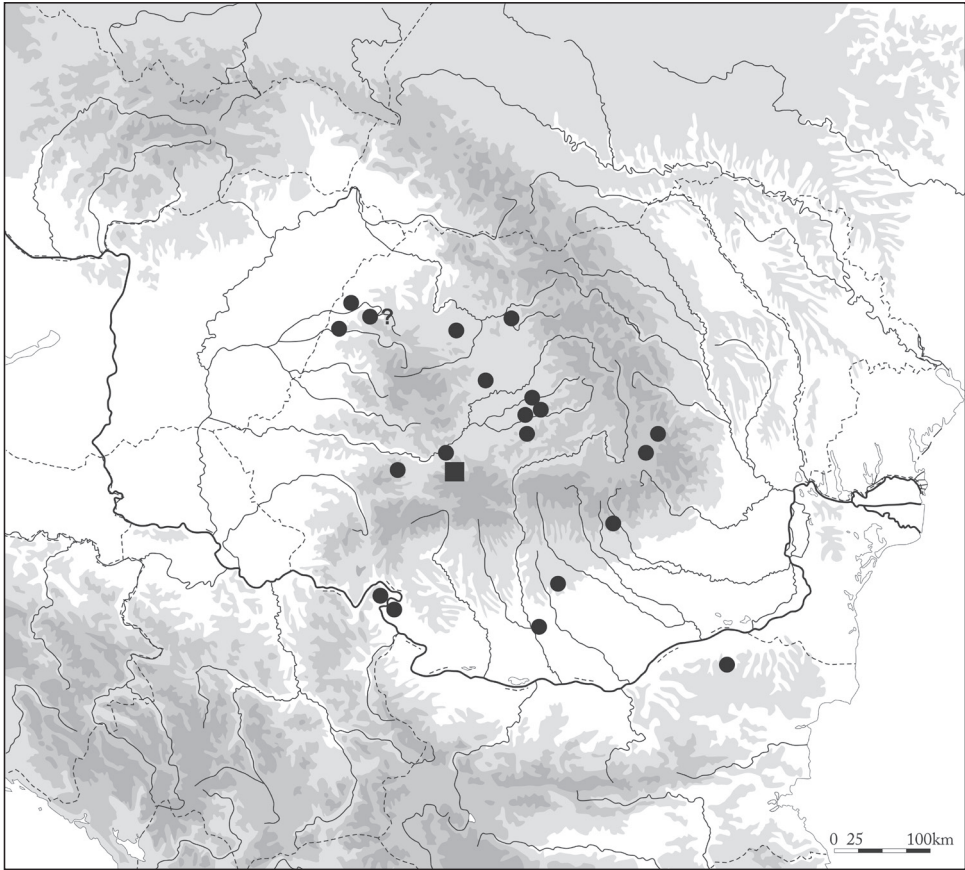

Fig. 2. Harta de răspândire a brățărilor spiralice cu palmete ștanțate și protome zoomorfe: pătrat negru – exemplare din aur; puncte negre – exemplare din argint (vezi lista descoperirilor la Medeleț 1993 și 1994) / *Distribution map of the spiral bracelets with zoomorphic ends and stamped palmettes: black square – gold examples; black dots – silver examples (see the list of finds in Medeleț 1993 and 1994).*

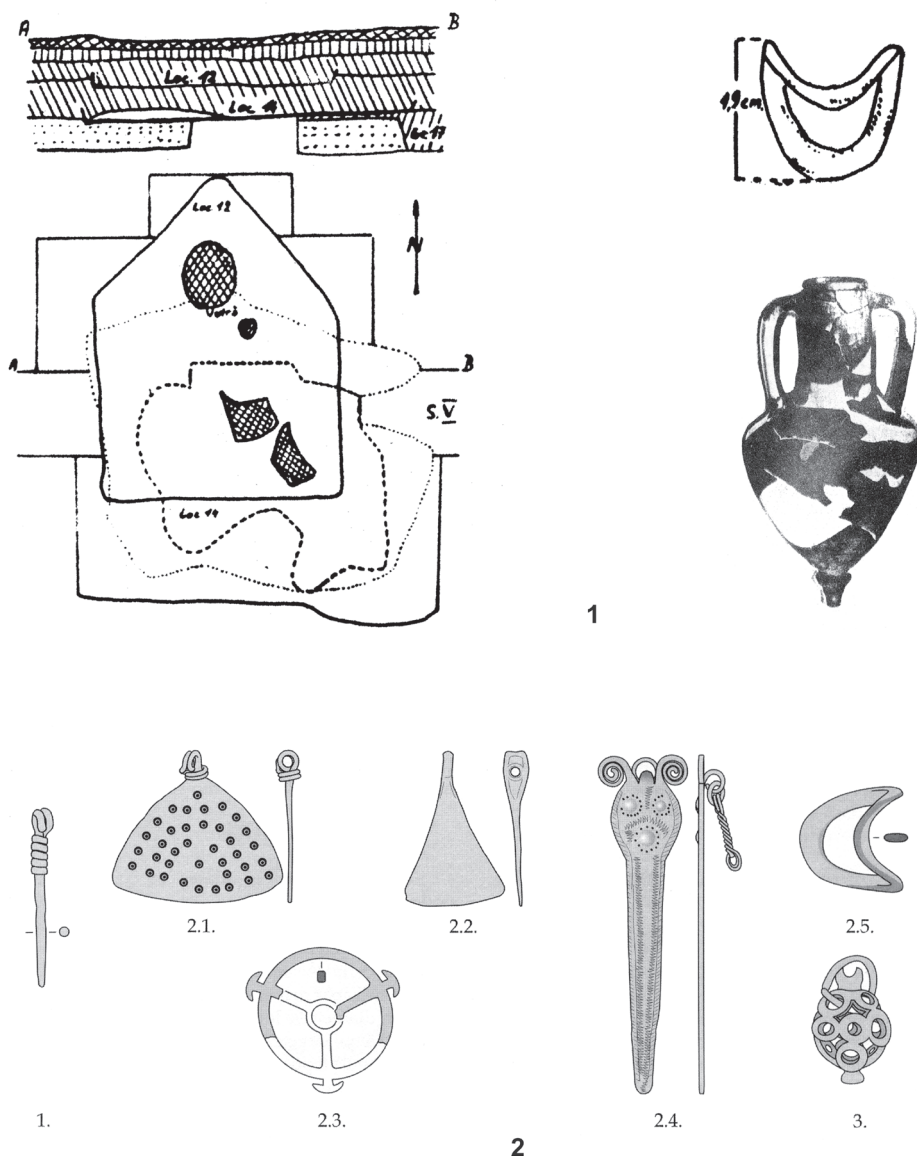

Fig. 3. 1 – Locuința cu absidă, inelul în formă de șa din argint și amfora rhodiană de la Chirnogi (după Trohani 1975). 2 – Tipologia pandantivelor de argint din Dacia preromană la Spânu 2012, care include și inelul de la Chirnogi / Dwelling with apse, silver saddle-shaped ring and Rhodian amphora from Chirnogi (after Trohani 1975). 2 – Typology of the silver pendants from pre-Roman Dacia in Spânu 2012, including the ring from Chirnogi.

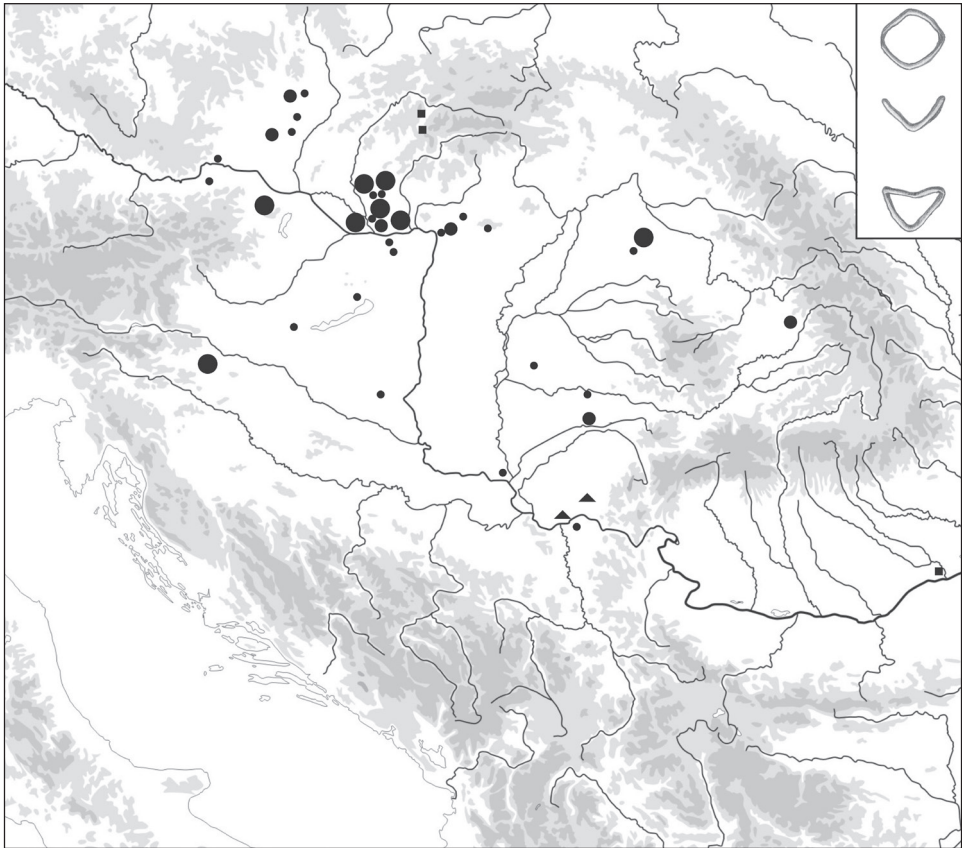

Fig. 4. Harta de răspândire a inelelor în formă de șa (aur, argint și bronz) din Bazinul Carpatic și de la Dunărea de jos: puncte – descoperiri funerare (puncte mici: 1 exemplar; puncte mijlocii: 2–3 exemplare; puncte mari: mai multe de 3 exemplare); triunghiuri – depozite de podoabe; pătrate – descoperiri în așezări (după Rustoiu ms.) / *Distribution map of the saddle-shaped rings (gold, silver, bronze) in the Carpathian Basin and the Lower Danube: dots – funerary discoveries (small dots: 1 example; medium dots: 2–3 examples; large dots: more than 3 examples); triangles – hoards of ornaments; squares – finds in settlements (after Rustoiu ms.).*

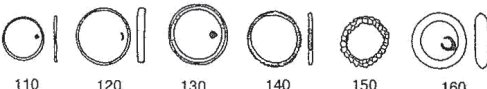

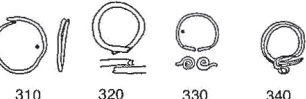

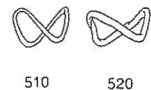

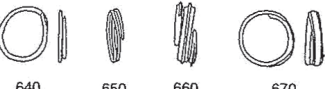

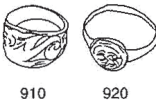
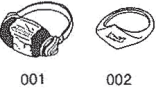
	Münsingen-Rain	Nördliches Mitteleuropa
Geschlossene Fingerringe Gruppe 100		 110 120 130 140 150 160
Offene Fingerringe Gruppe 200		 210 220 230
Endprofilierete Fingerringe Gruppe 300		 310 320 330 340
Bandfingerringe Gruppe 400	 410 420 430 440	 430 440
Schaukelfingerringe Gruppe 500	 510 520	 530 540 (550?)
Spiralfingerringe Gruppe 600	 610 620 630	 640 650 660 670
Rosettenfingerringe Gruppe 700		 710 720 730 740 750
Wellenfingerringe Gruppe 800	 810	 820 830
Plastisch verzierte Fingerringe Gruppe 900		 910 920
Importstücke		 001 002

Fig. 5. Tipologia inelelor de aur din necropola de la Münsingen și din zona cuprinsă între Elveția și Bazinul Carpatic (după Waldhauser 1998) / Typology of the gold rings from the Münsingen cemetery and the area between Switzerland and the Carpathian Basin (after Waldhauser 1998).

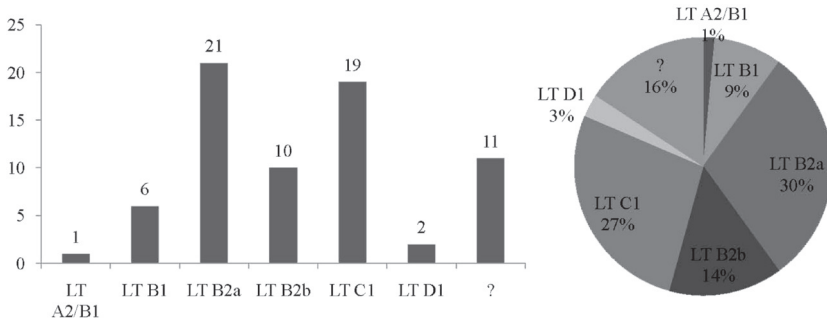

Fig. 6. Statistica inelelor în formă de șa din Bazinul Carpatic pe etape cronologice ale La Tène-ului (după Rustoiu ms.) / *Statistic of the saddle-shaped rings from the Carpathian Basin for each La Tène chronological stage (after Rustoiu ms.).*

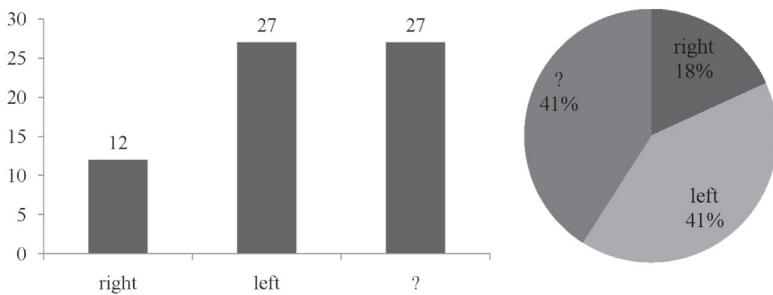

Fig. 7. Statistica inelelor în formă de șa din Bazinul Carpatic în funcție de mână (dreapta vs stânga) pe care au fost purtate (după Rustoiu ms.) / *Statistic of the saddle-shaped rings from the Carpathian Basin according to the hand (right vs left) on which they were worn (after Rustoiu ms.).*

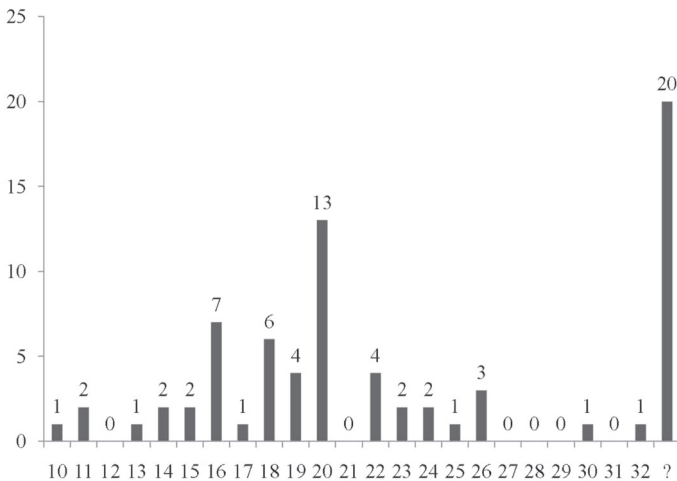

Fig. 8. Statistica inelelor în formă de șa din Bazinul Carpatic în funcție de diametrul lor în mm (după Rustoiu ms.) / *Statistic of the saddle-shaped rings from the Carpathian Basin according to their diameter in mm (after Rustoiu ms.).*